

УДК 631.115.1

Л. Ю. Мельник,

д. е. н., професор, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

О. Е. Ільченко,

аспірант, Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ФЕРМЕРСТВО ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ В КОНТЕКСТІ ЙОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

L. Melnik,

doctor of economic science

O. Ilchenko,

postgraduate DSAEU, Dnipropetrovs'k Stat University of Agriculture and Economics

FARMING OF DNIPROPETROVSK IN THE CONTEXT OF ITS NATIONAL DEVELOPMENT

У статті проаналізовано показники стану фермерських господарств Дніпропетровщини у порівнянні їх з фермерськими господарствами України.

In the article analyzed indicators of farms of Dnipropetrovs'k region in comparison them with farms Ukraine.

Ключові слова: фермерські господарства, земельні ресурси, розміри, ефективність, прибутковність, розвиток.

Key words: farms, land, size, efficiency, profitability, growth.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На початку ринкової трансформації одержавленої моделі сільськогосподарського виробництва ставилось завдання — "формування багатоукладної економіки". Фактично йшлося про розмаїття організаційно-правових форм господарювання в аграрному виробництві. Відносно провідної з них, то більшість науковців надавали перевагу сімейно-трудовим формам. Вважалося, що фермерським господарствам зокрема. Останні — це майбутнє розвитку аграрного сектора економіки нашої країни. Принаймні вони мали б стати основою майбутньої моделі сільського господарства. Головні аргументи прихильників широкомасштабного розвитку фермерства в Україні: 1) у більшості країн світу з ринковою економікою сімейні фермерські господарства є пріоритет-

ною формою аграрного виробництва; 2) у фермерських господарствах найбільш повно проявляється позитивна дія чинника "тотожності власності і праці" на ефективність господарської діяльності; 3) ефективність фермерських господарств як форми господарювання на селі є незаперечною. Самі по собі ці аргументи на користь розвитку національного фермерства є науковими, але однобічними. Системний підхід до цього питання дає підстави стверджувати, що у вищенаведених положеннях абсолютизується значення чинника приватно-сімейного господарювання і не враховуються інші, зокрема розміри виробництва, тобто переваги великих господарств.

Головною проблемою більшості фермерських господарств є їхні невеликі розміри. "...Невеликі розміри сільськогосподарських під-

Таблиця 1. Показники що характеризують фермерство України, у т.ч. в Дніпропетровській області

Показники	2005		2012	
	Україна	Дніпропетровська обл.	Україна	Дніпропетровська обл.
Кількість ФГ (на кінець року; одиниць)	42455	3405	40676	3292
Площа сільгоспугідь у користуванні ФГ (на кінець року; тис. га)	3661,2	418,1	4389,4	443,5
Площа сільськогосподарських угідь на одне ФГ, га	86,3	122,8	107,9	134,7
Чисельність працівників у ФГ (осіб)	133534	11066	100243	8921
Валова продукція сільського господарства у ФГ у постійних цінах 2010 р.; млн грн.	1392,4	125,7	14111,1	953,3
Із розрахунку на одне ФГ, тис. грн.	328,0	369,2	346,9	289,6
На одного працюючого у ФГ, тис. грн.	104,30	113,6	140,8	106,9
Валова продукція ФГ до її загального обсягу в Україні	4,6	0,7	6,3	0,4
На 100 га сільгоспугідь, тис. грн.	380,3	300,6	321,5	214,9

* Розраховано за даними [2, с. 351—352; 354; 356; 363].

приємств не забезпечують раціонального використання системи технічних засобів і відповідного зниження собівартості продукції. Збільшення ж їхніх розмірів дає змогу раціональніше використовувати техніку та інші основні виробничі фонди, транспорт, трудові ресурси, а відповідно й ефективніше вести виробництво в цілому" [1, с. 14].

Потребували додаткового пізнання та творчого осмислення тенденції в розвитку світового сільськогосподарського виробництва, впливу на нього державного регулювання й підтримки, реалій українського села 90-х років ХХ століття. Не було розроблено на державному й регіональному рівнях єдиної комплексної концепції щодо формування й розвитку національного фермерства, яка б включала найефективніші підходи до цього процесу. Саме це і є однією із причин того, що фермерство в Україні не отримало очікуваного масштабного розвитку і нині його частка у виробництві продукції сільського господарства становить лише 6,3%.

У зв'язку з цим актуальними є питання пов'язані з подальшим розвитком фермерства в Україні, регіональні особливості цього процесу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивченню проблем створення та розвитку фермерських господарств присвячено наукові праці В.П. Горьового, П.М. Макаренка, А.А. Мельник, В.Я. Месель-Веселяка і багатьох інших науковців аграрного профілю. Віддаючи їм належне, варто відмітити, що залишається ще багато нерозкритих питань, пов'язаних із ефек-

тивним функціонуванням та розвитком фермерських господарств, на які науковці повинні дати науково обгрунтовані відповіді. Одне із них — регіональний розвиток фермерства України.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження розвитку і сучасного стану фермерства Дніпропетровської області у порівнянні з іншими регіонами і національним сектором ФГ.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Держкомстат України публікує дані щодо динаміки і стану фермерських господарств (в подальшому скорочено ФГ) за різними показниками по 24 областям і у Автономній республіці Крим.

У таблиці 1 наведені дані щодо сектора ФГ у цілому, з виділенням у ньому фермерства Дніпропетровської області.

З наведених у таблиці даних можна зробити кілька висновків щодо функціонування ФГ у 2005—2012 рр.

1. І по Україні, і в Дніпропетровській області зменшилася кількість ФГ — відповідно на 4,2% і 3,3%. Водночас збільшилась площа сільгоспугідь за цей час на 19,9% і дещо менше по Дніпропетровській області — 6,1%. Темп приросту їх із розрахунку на одне ФГ, при зменшенні їхньої кількості, зрозуміло, був вищим — відповідно 25,0% і 9,7%. Середній розмір площі сільгоспугідь у користуванні ФГ Дніпропетровської області майже на 25% перевищував цей показник по Україні.

2. Помітно зменшується чисельність працівників у ФГ як по Україні, так і в Дніпропетровській області (на 24,9% і 19,4%). При збільшенні обсягів валової продукції це підвищує продуктивність праці в ФГ. Вона зросла в Україні на 35,0%, а по Дніпропетровській області зменшилась на 5,9%.

3. Загальний обсяг валової продукції сільськогосподарського виробництва збільшився на 1,3%. По Дніпропетровській області зменшився на 24,2%. Із розрахунку на одне ФГ відповідно плюс 5,8% і мінус 21,6%. Знизилася також виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь: по Україні на 15,5% і області — 28,5%. Варто відмітити, що 2012 рік на Дніпропетровщині був неврожайним. Так, виробництво зерна у всіх категоріях порівняно з 2011 р. зменшилося на 55%, що зумовлено зниженням урожайності зернових культур (на 15,4 ц, або на 49,4%) та площі їх збирання (на 123,9 тис. га, або на 11,1%). Виробництво валової продукції сільськогосподарського виробництва у 2012 р. у всіх категоріях господарств зменшилося порівняно з 2011 р. на 20,3%.

Відносно інших областей України, то дані Держкомстату дають можливості зробити наступні висновки щодо особливостей фермерства Дніпропетровської області. За показником кількості ФГ вона поступалася тільки Одеській (5361 од.) і Миколаївській (3966 од.) області. Разом у трьох областях нараховувалося 12619 ФГ, 31% до загальної їхньої кількості (майже третина).

Якщо до названих вище трьох областей додати Кіровоградську (2540), Запорізьку (2329) і Херсонську (2443), то в 6-ти областях півдня функціонує 19931 ФГ, або 49% до їхньої загальної кількості. Натомість в Рівненській (514), Івано-Франківській (565) і Чернігівській (567) діяло лише 1646 ФГ, або 4,0% до їхньої загальної кількості.

Чим пояснюється такий географічний розподіл фермерства в Україні? Напевне, в першу чергу не "людським фактором", оскільки в Західних областях схильність до приватного господарювання відносно більша, ніж на Півдні, а особливостями спеціалізації. Як відомо, і в радянські часи в зоні Степу колгоспи і радгоспи вирощували переважно зернові й технічні культури. Організувати в таких умовах ФГ було відносно простіше. Вони отримали землю, певну кількість техніки, тобто обійшлися порівняно невеликим власним стартовим капіталом. У Західних і Північних областях більш розвинутою галуззю було тваринництво. Варто відміти-

ти, що, наприклад, в Львівській області дозволялося і в дореформений період утримувати до 4 корів. Власники особистих підсобних господарств мали певні канали реалізації надлишків продукції тваринництва. Водночас організація на їхній основі ФГ потребувала відносно більшого стартового капіталу на побудову тваринницьких ферм, організації переробки, зберігання та збуту виробленої продукції. Тут потрібна була значна допомога держави, якої селяни не отримали, не розвинена й кооперація малих форм господарств.

До речі, і в 2012 р. частка продукції тваринництва в ФГ тільки у Львівській області перевищувала (64,4%) частку продукції рослинництва, в Закарпатській області становила майже третину (32,4), а в Дніпропетровській — лише 5,4%. Найменшим цей показник (до 2,0%) був в Автономній Республіці Крим (0,6%), Херсонській (1,7%) і Миколаївській (1,8%) областях. Тобто для ФГ Дніпропетровської області характерна для зони Степу однобічна спеціалізація на виробництві продукції рослинництва. При цьому ФГ, всупереч додержання науково обґрунтованих сівозмін, надають перевагу посівам соняшнику. Так у 2012р. частка соняшнику у загальній посівній площі ФГ становила 37,8% (у 2011 р. 33%). Напевне, немає необхідності доводити відомий факт, що це наносить істотну шкоду родючості землі. У науково обґрунтованій сівозміні частка соняшнику має становити не вище 10%. Є всі підстави вважати, що в цілому фермери не дотримуються "закону збереження поживних речовин" (додержання балансу їхнього використання та внесення в ґрунт). І не випадково урожайність з 1 га у 2012 р. зернових та зернобобових культур у ФГ становила 12,9 ц; соняшнику 13,8 ц; цукрових буряків — 246,5 ц, тоді як по всім категоріям господарств області відповідно: 15,6 ц; 15,1 ц; 296,8 ц.

За площею землекористування на кінець 2012 р. займали лідируючі позиції Дніпропетровська область — 443,5 тис. га сільськогосподарських угідь, Кіровоградська — 401,1 і Одеська — 364,4 тис. га, разом — 1209, або 27,5% до загальної площі сільськогосподарських угідь у користуванні усіх ФГ. Відповідно найменшим цей показник був у Закарпатській області (11,7 тис. га), Чернівецькій — 29,8 тис. га, Івано-Франківській — 26,6 тис. га, разом — 68,1 тис. га або 1,6% до загальної площі, яку використовували ФГ. В розрахунку на одне ФГ найвищий показник у Кіровоградській — 158 га і Дніпропетровській області — 135 га (по Україні — 108 га), а найменший у Закарпатській — 7,6 га.

Очевидним є положення, згідно з яким вищерозглянуті показники характеризують виробничий потенціал ФГ. Більш важливими є показники, що визначають результати їхньої господарської діяльності, тобто використання останнього. Найбільш узагальненим з них є обсяги валової продукції сільськогосподарського виробництва і в розрахунку на 100 га сільгоспугідь, одного працюючого, обсяги прибутку і відносний показник щодо прибутковості — рівень рентабельності сільського виробництва. Іншими словами, ці показники характеризують використання виробничих ресурсів ФГ. Логічно заключити, що й тут Дніпропетровська область мала б бути у лідерах. Але щодо загальних обсягів валової продукції сільськогосподарства у 2012 р. лідерами були Кіровоградська і Вінницька області, а Дніпропетровська на третій позиції.

Більш повно результати господарської діяльності ФГ, ніж обсяги валової продукції характеризує показник чистого доходу (виручки) від реалізації. За цим показником фермери Дніпропетровщини поступилися лише ФГ Кіровоградської області (відповідно 1465,3 млн грн. і 1785,9 млн грн.). Рівень рентабельності виробництва продукції сільськогосподарського виробництва ФГ в Дніпропетровській області в 2012 р. становив 21,8% (по Україні — 27,8%, найвищим цей показник був у фермерів Черкаської — 40,0%, Чернівецької — 38,0% і Харківської — 37,7% областей. Якщо врахувати той практично загальноновизнаний факт, що розширене відтворення сільськогосподарського виробництва на інноваційних засадах потребує рівня рентабельності, як мінімум 40,0%, то фермери Дніпропетровщини у цілому не в змозі його здійснювати.

ВИСНОВКИ

На початку аграрної реформи жодна з організаційно-правових форм господарювання не привертала до себе такої пильної уваги вітчизняних науковців як фермерські господарства. Більшість з них вважали, що сімейне фермерство в Україні стане основою сформованої моделі сільськогосподарського виробництва. Адже в усіх країнах з розвиненою ринковою економікою ФГ були і залишаються дотепер переважно сімейно-трудохими, у яких в одній особі поєднуються власник — господар — менеджер. А це породжує у фермера самоособистий інтерес, економічну й правову відповідальність, що збуджує і стимулює сумлінне і творче став-

лення до ефективної господарської діяльності, самозабезпечує раціональне використання живої й уречевленої праці, дбайливе використання землі й результатів виробництва. Економічна вагомість цього фактора істотна, зрозуміло, за умови високого рівня професіоналізму фермера у цілому, і як менеджера — зокрема.

Початок становлення фермерства в Україні певною мірою підтверджував такий прогноз. Кількість фермерських господарств до 2000 р. збільшувалась досить інтенсивно (за період 1995—2000 рр. на 3650 од.). Але досягнувши максимуму у 2007 р. 43410 од., почала щорічно зменшуватися і на кінець 2012 р. становила 40676 од., тобто за 2008—2012 рр. зменшилась на 2734 од., щорічно зменшувалась на 547 од. Невелика частка ФГ і у виробництві валової продукції сільськогосподарства — у 2012 р. 6,3% (у 2008 р. 7,0%), у т.ч. в продукції рослинництва 8,6%, а тваринництва 1,7%.

Потрібно також відмітити, що дана форма господарювання у порівнянні з іншими, менш продуктивно використовує земельні угіддя. На 100 га сільськогосподарських угідь ФГ у 2012 р. виробили продукції рослинництва на 321 тис. грн., тоді як в недержавних сільськогосподарських підприємствах (без ФГ) — на 646, а господарствах населення 697 тис. грн. [Розраховано за даними: 2, с. 44; 78; 164—168].

Усе вищезазначене стосується і ФГ Дніпропетровської області. Певна їхня особливість щодо західних областей є більші розміри і спеціалізація переважно на продукції рослинництва, насіння соняшнику зокрема.

Подальший розвиток ФГ Дніпропетровщини вбачаємо частково за рахунок збільшення їхньої кількості. Резервом тут є частка сільськогосподарських домогосподарств, які за розмірами земельних угідь перевищують 1 га. Частка таких СДГ в області в 2012 р. до загальної їх кількості становила 12,2%, а в площі землі — 78,6% [3, с. 69].

Але розвиток ФГ — це не тільки їхня кількість, а й збільшення розмірів, продуктивності, економічної ефективності та стійкості. Тому зменшення кількості ФГ в останні роки, при одночасному збільшенні їхніх розмірів, землекористування, обсягів валової продукції і чистого доходу, рівня рентабельності є проявом об'єктивних економічних законів — переваг великих агрогосподарств і концентрації виробництва в сільському господарстві. Зважаючи на поси-

лення в останні роки в сільському господарстві економічної вагомості надвеликих агропромислових формувань, які, зрозуміло, більш ефективні й конкурентоспроможні у порівнянні з ФГ, варто наголосити, що фермерство має переваги в соціальному плані. Особливо коли йдеться про розвиток агросфери, тобто і аграрного виробництва і збереження сіл. На сьогодні, тут спостерігаються негативні процеси. Про це вже йшлося в економічних публікаціях: "...для українського сільського господарства очевидно і основною проблемою є соціальна складова, яка за своїми не розв'язаними проблемами значно випереджує інші складові сталого розвитку — економічну і екологічну. Сільське господарство є однією із сфер ринкової економіки, де малий бізнес є домінуючим і його розвиток розглядається як шлях формування конкурентного середовища. Світові тенденції сталого розвитку, менталітет селянства України ще раз підтверджують той факт, що малий бізнес у сільському господарстві сприяє підвищенню матеріального добробуту, вирішенню проблеми зайнятості та формування середнього класу в сільській місцевості, облаштування сільських територій. Для подальшого його розвитку необхідний підхід, який ґрунтується на якісних перетвореннях, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності та прибутковості основних суб'єктів малого бізнесу в сільському господарстві. Зміщення акцентів аграрної політики на комплексний розвиток сільської місцевості після вступу України до СОТ, ще більше підвищує актуальність згаданого завдання. Саме тому у Стратегічних напрямках розвитку сільського господарства України на період до 2010 року, серед сприятливих умов для більш повного використання потенціалу сільського господарства, виділяється функціонування на рівноправній економічній основі різних організаційно-правових форм господарювання та формування на внутрішньому і зовнішньому ринках конкурентоспроможних виробничих структур." [4, с. 47; 742—743].

Фермерство може і повинно зайняти важливе місце в господарській структурі аграрного виробництва. Більшість з них — це основа формування середнього класу на селі. Варто підкреслити, що в Україні, у тому числі Дніпропетровській області більше половини (56,3%) від загальної площі сільськогосподарських угідь фермерства використовують ФГ з площею землі понад 500 га (в середньому

на одне таке ФГ припадає 1327 га). Це група ФГ досягла оптимальних розмірів для ФГ України (близько 400—500 га). Найбільшою за кількістю в області є група ФГ з площею використовуваних сільгоспугідь від 20,1 до 50,0 га (в середньому на одне ФГ — 38,3 га) — 1450 одиниць (44,2% від загальної їхньої кількості) [3, с. 66].

Розширенню ФГ буде сприяти зростання товарності виробленої продукції та чисельності членів особистих селянських господарств, для яких вони стануть єдиним джерелом зайнятості і доходу. Заслуговує на увагу пропозиція тих науковців, які вважають, що таким господарствам можна надати статус ФГ як фізичної особи.

Література:

1. Месель-Веселяк В. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні / В. Месель-Веселяк // Економіка АПК. — 2008. — № 3. — С. 13—20.
2. Статистичний збірник "Сільське господарство України" за 2012 рік / Державний комітет статистики України. — К., 2013. — 406 с.
3. Статистичний збірник "Сільське господарство Дніпропетровської області" за 2012 рік / Головне управління статистики у Дніпропетровській області. — Дніпропетровськ, 2013. — 196 с.
4. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Збірник матеріалів Чотирнадцятих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 16—17 жовтня 2012 р. Редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2013. — 762 с.

References:

1. Mesel'-Veseliak, V. (2008), "Optimal farm size groups of industrial type in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 13—20.
2. State Statistics Service of Ukraine (2012), "Agriculture of Ukraine", *Derzhkomstat Ukraine*, Kyiv, Ukraine.
3. State Statistics Service of Dnipropetrovs'k region (2013), "Agriculture of Dnipropetrovs'k region", Central Department of Statistics in Dnipropetrovs'k region, Dnipropetrovsk, Ukraine.
4. Lupenko, U.O. and Sabluk, P.T. (2012), "Strategy of development of economics agricultural sector till 2020", *Materials of Fourteenth Annual Meeting of Ukrainian Congress of Agricultural Economist Scientists*, ESC "IAE", Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2014 р.